

TURFANDA MI YOKSA TURFA MI ve YENİ TURAN ROMANLARI ÖRNEĞİNDE TANZİMAT ve MEŞRUTİYET AYDINI

Yavuz Sinan ULU*

Öz

Aydın; halka ve yöneticilere yol gösteren, eleştiri mekanizmasını işleten, düşünen, sorgulayan toplumda “üst akıl” konumundaki kişidir. Osmanlı’da 19. yüzyıla kadar “aydın” kesimi, medresede yetişen ulema sınıfından oluşurken, Tanzimat’la birlikte ulemanın yerini imparatorluğu çöküşten kurtarmaya çalışan Bâb-ı Âli’deki paşalar (Ali Paşa ve Fuat Paşa) almıştır. Yeni Osmanlılar, Bâb-ı Âli’nin uygulamalarına tepki olarak ortaya çıkan, Osmanlı’daki ilk örgütlü aydın grubudur. Yeni Osmanlılar’ın kısa süreli sistem değişikliğine kadar giden “aydın” hareketi, Jön Türkler’in oluşumuna zemin hazırlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise bir kısmı Jön Türkler’in içinden çıkan aydınlar kurtuluş çaresini Türkçülükte görmüşlerdir. Mizancı Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanında Osmanlılık ve İslamcılık fikri merkezinde Tanzimat aydınını; Halide Edip Adivar ise *Yeni Turan* romanında Türkçülük fikri merkezinde II. Meşrutiyet aydınını işler. Bu çalışmada, iki roman örneğinde Tanzimat ve II. Meşrutiyet aydınının görünümü irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Aydın, Tanzimat, II. Meşrutiyet, Turfanda mı Yoksa Turfa mı, Yeni Turan.

INTELLECTUAL OF THE TANZİMAT AND CONSTITUTIONAL MONARCHY ERA IN EXAMPLE OF TURFANDA MI YOKSA TURFA MI AND YENİ TURAN NOVELS

Abstract

Intellectual is “superior mind” person in society, guiding to public and administrator, operating mechanism of criticism, thinking, questioning. Until 19th century in Ottoman Empire, intellectual formed the ulema training in the madrasas; with the Tanzimat era, pashas who work to rescue empire from collapse such as Ali Pasha, Fuat Pasha, substituted the ulema. New Ottomans who emerged in response to application of Bab-ı Ali, are the first organized group of intellectuals in the Ottoman Empire. New Ottomans intellectual movement leading to short-term changes to the system paved the way for the formation of the Young Turks. A part of the Young Turk intellectuals saw resort of salvation to Turkism in the second Constitutional Monarchy era. While Mizancı Murat treats intellectual of Tanzimat era in the context of Ottomanism and Pan-Islamism in *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, Halide Edip Adivar treats the intellectuals of The Constitutional Monarchy era in the center of Turkism in *Yeni Turan*. In this study, intellectual view of Tanzimat and Constitutional era will be analyzed in example of two novels.

Keywords: Intellectual, Tanzimat era, Second Constitutional Monarchy era, Turfanda mı Yoksa Turfa mı, Yeni Turan.

---

* Arş. Gör.; Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yavuzsinanulu@ardahan.edu.tr.

Giriş

Tarih boyunca her toplumda, çoğunluğa göre daha çok bilgi sahibi, buhranlı dönemlerde topluma yön gösteren kişi ya da kişiler olmuştur. Batı'da “intellectuel”, Osmanlı'da münevver, Cumhuriyet döneminde ise “aydın” adı verilen bu kişi; toplumun bilinçlenmesine yardımcı olur ve geleneksel değerler ile modern değerler arasında köprü görevi görür. Aydınlar yeni değerlerin, adaptasyon sürecinin öncüleri, halkı, yöneticileri sorgulayan, eleştiren, sorunları tespit edip çözüm önerileri sunan, “ideal insan” tipi ortaya koyan düşünürlerdir.

“Her devir, her coğrafya ve her kültür, kendi aydın tipini de beraberinde getirmektedir” (Balcı, 2008: 187). İslamiyet öncesi Türk toplumunda aydın misyonunu kam, kaman, baksı, şaman adı verilen kişiler üstlenmiştir. İslamiyet'in kabulüyle Türkler, hızla İslam medeniyeti dairesine girmiş; İslami yaşam tarzını benimsemiştir. Bu durum toplumun “düşünen” kesimini de etkilemiş; İslamiyet ve Kur'an, düşünce dünyası üzerinde etkili olmaya başlamıştır. “İslamiyet'te bilgi Kur'an'ın içindedir. Bu nedenle ilim ancak bir nakil ve yorum yöntemi olabilir. Böylece âlimlerin görevi Kur'an'da var olan bilgiyi nakletmekten ve anlaşılır hâle getirmekten ibarettir” (Kılıçbay, 1985: 56 - 57). 19. yüzyıla kadar Osmanlı'da “aydın” konumundaki kesim din âlimlerinden oluşan “ulema” idi. Fakat ulema, Batı'da ortaya çıkan ve ancak 19. yüzyılda kavramsallaşan “aydın” (intellectuel) kavramını karşılamaktan uzaktı.

“Geleneksel Müslüman inancına göre Frenk Avrupası barbarlık ve inançsızlıkla dolu bir karanlıktı ve İslam'ın aydınlığının ondan öğreneceği hiçbir şey olmadığı gibi korkmasına da gerek yoktu” (Lewis, 2013: 50). II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması ve Avrupa'da büyük toprak kayıplarının yaşanmasıyla imparatorluk yöneticileri, Avrupa'dan askerî ve eğitim alanında geri kaldıklarının bilincine varmışlardır. Bu dönemde Avrupa'ya elçiler gönderilmiş ve oradan çeşitli alanlarda uzmanlar getirtilmiştir. Uzun bir süre ordunun ıslah edilmesiyle sorunun çözüleceğine inanılmış, Batı tarzı askerî okullar açılmıştır. “Kutsal”ın zarar göreceği düşüncesiyle matbaa uzun süre imparatorluğa giremez. Ulemanın karşı çıkmasından dolayı 1727'ye kadar Türkçe ve Arapça eserlerin basımına izin verilmez. Bu yıllarda Batı'nın askerî üstünlüğü kabul edilmekle birlikte ilmî ve edebî gelişmelere, Fransız İhtilali gibi imparatorlukların çöküşüne zemin hazırlayan sosyal olaylara kayıtsız kalınmıştır. Osmanlı aydınları, Fransa'da aydınlanma çağının liderliğini üstlenen Jean Jacques Rousseau ve Voltaire ile ilk olarak 19. yüzyılın başında tanışmıştır. Reisülküttap Atıf Efendi'nin Avrupa Muvazene-i Politikyesi adlı siyasî içerikli layihası, Osmanlı aydınlarındaki ilk Rousseau ve Voltaire algısını göstermesi açısından mühimdir. Layihadaki şu cümleler bu ilk algıyı açıkça gösterir: “Volter ve Ruso isimli zındıkların ve onlardan beter ukalaların ve haşa peygamberlere sövmek, büyükleri zemmetmek, bütün dinleri kaldırmak, cumhuriyeti ve müsavâtı ima etmekten

ibaret olan sözlerle alay üslubuyla neşrettikleri eserlere, her yeni şey lezzetlidir fetvasınca halk rağbet eder” (Öztürk, 2002: 70). Bu olumsuz algı, aydınların Avrupa’ya gidip Batı kültürü ve sanatını görüp batılı düşünürlerin eserlerini okuyup ülkelerine dönmeleriyle birlikte değişmeye başlamıştır. Yaklaşık yarım asır sonra Namık Kemal, Rousseau’nun *Şerâit-i İçtimaiye* (Toplum Sözleşmesi) adlı eserini, Ziya Paşa ise *Emile*’i tercüme etmiştir. Ebüzziya Tevfik ise *Jan Jak Ruso* adlı eseri kaleme almıştır.

Skolastik zihniyetten Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform vasıtasıyla çıkmaya başlayan Batı, 18. yüzyılda var olan birikimi akli, bilgiyi ve doğayı önceleyen bir anlayışla aydınlanma seferberliği başlatmıştır. Bu seferberliğin öncüleri, ekonomik gelişmelerine paralel olarak aristokrasıyla mücadele amacıyla ilmî gelişmelere de açılan, orta sınıfı teşkil eden burjuva sınıfı olmuştur. Yönetici sınıftan, kiliseden (belli ölçüde) bağımsız, “kritik söylem”e (Mardin, 1985: 49), eleştirel zihniyete sahip, yönetim ve halk arasında köprü görevi gören, bilgi üreten, yeniliklere öncülük eden, geniş halk kitleleriyle aynı seviyede olmasa da bir uçurumun da oluşmasına izin vermeyen bir “aydın” sınıfı, Osmanlı’da gerileme döneminin başlaması, Batı’nın üstünlüğünün kabul edilmesiyle Osmanlı aydınları için rol model olmuştur. “Batıda devrimci burjuvazi; matbaacılığı, kâğıt sanayisini ve yayıncılığı kapitalist biçime sokarak yeni kâr alanı hâline getirerek, hem kitlelerin eğitim düzeyinin artması yönünde rol oynamış hem de yeni bir aydın tipinin yaşamasına olanak vermiştir” (Timur, 2010: 72). Ancak Osmanlı münevveri, Batılı aydını oluşturan doğal süreçten geçmemiştir. Ülkeyi bulunduğu durumdan kurtarma ve yeniden eski gücüne kavuşturma amacına yönelik Osmanlı münevveri, bilgi üretmekten ziyade rol model olan Batı medeniyetine ait bilgileri nakletme yoluna gitmişlerdir. Bu da yoğun bir tercüme ve adaptasyon faaliyetinin başlamasına sebep olmuştur.

“Tanzimat’ın Mustafa Reşit Paşa (ve onu izleyen Ali Paşa ve Fuad Paşa) gibi kurucuları, Batı’nın askerî ve idari yapısını Osmanlı İmparatorluğu’na aktarırken Batı’nın günlük kültürü de etkin biçimde imparatorluğa girmişti” (Mardin, 2013: 13). Batı ile bu etkileşim plansız, tepeden inme, ihtiyaçlar ve aciliyetler gözetilmeksizin gerçekleştirilmiştir. Burada Karpat’ın şu tespitine yer vermemiz yerinde olacaktır: “Eski yönetici sınıfın merkezî iktidarı güçlendirme çabaları, hem anayasal hem de toplumsal düzende önceden planlanmamış değişikliklere yol açtı” (Karpat, 2014: 23). Bu değişiklikler Osmanlı’yı medeniyet krizine ve sonunda yıkılışa götüren süreçte önemli bir pay sahibi olmuştur. Mitat Durmuş bu süreci şöyle değerlendirir:

Osmanlı’nın batılılaşma süreci içerisinde hiçbir kültür gümrüğüne tâbi tutulmadan olduğu gibi ülkeye getirilen yenilikler; batılılaşma serüveninden önce de İslami kültürün aktarımında kendini gösteren bir ‘kargo kültürü’nün ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bir yandan ümmetçi bir kaygı ile taşınan kültür ve yaşam algısı, bir

yandan da modernizm kaygısı ile taşınan karşısında sergilenen tutum II. Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde – yüzyılın da zorlaması olarak- sorunlar yumağına dönüşecektir (Durmuş, 2014: 54).

Yeni Osmanlılar'a kadar Osmanlı aydını Batı medeniyetine ait bilgileri aktaran, nakilcilikten öteye geçemeyen bir görünüm arz eder. Bunda yenileşme hareketinin halk talebi doğrultusunda değil, devlet eliyle Bâb-ı Âli'deki paşaların öncülüğünde gerçekleştiriliyor olmasının ve halka Batı medeniyetini tanıtmaya ve bir ölçüde benimsetmeye arzusunun ağır basmasının büyük etkisi olmuştur. “Tanzimat reformcuları ... devletin liberal teorinin gerektirdiği gibi sadece bekçi rolü oynaması gerektiğini anlamadılar; devlet toplumu dönüştürmek için müdahaleci – toplumsal mühendis olarak devlet - olmalıydı” (Ahmad, 2014: 39). Geleneksel yaşam tarzının hâkim olduğu halk, çoğu zaman karşılaştığı yeniliklere kayıtsız kalmış; yapılanları “frenkleşme” olarak değerlendirmiş; böylelikle halk ve Osmanlı münevveri arasında bir kopukluk, bir uçurum meydana gelmiştir. Söz konusu durumun ortaya çıkmasında aydınların yapılan yenilikleri, değişiklikleri halka tanıtmada yetersiz kalması ve halkın yeni gelişmeleri kavrayabilecek bir alt yapısının olmayışı etken olmuştur.

“19. yüzyılda çağdaşlaşma hareketlerinin Tanzimat'la birlikte bütün alanlara yayılması, batılı fikirlerin Osmanlı'ya giriş kanallarının artması ve basın gelişmesi sonucu 1860'larda imparatorlukta bir aydın muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına yol açmıştır” (Sarıncı, 1994: 36). Eleştirel söyleme sahip ilk aydın grubu Yeni Osmanlılar'dır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin öncülük ettiği bu grup tıpkı öncekiler gibi devlet kademesinin içinden yetişmiş “memur - aydın tipi” (Balci, 2002: 36) profilindeydi. Ancak Bâb-ı Âli ile ters düşmüş, kendinden öncekilerin gerçekleştirdiği yeniliklerin ikili bir yaşam tarzına ve toplumda bölünmeye sebep olduğunu öne sürmüşlerdir. Yeni Osmanlılar, daha sistematik bir düşünce yapısına sahip olmuş ve imparatorluğu kurtarmak için meşrutî sistemin yürürlüğe konmasını ve şeriatı esas alan bir anayasanın hazırlanmasını istemişlerdir. Yeni Osmanlılar'ın ne istediğini bilen bu yaklaşımı, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilerek meşrutî sisteme geçişi sağlamıştır. Ancak kısa süre sonra meclis Sultan II. Abdülhamit tarafından kapatılmıştır. “Genç Osmanlılar'ın fikirlerinin kuramsal alt yapısı Montesquieu'nun hukuk felsefesi, Rousseau'nun siyaseti, Smith ve Ricardo'nun iktisatından alınmıştır. ... Birçok yeni ve dikkate değer fikir, Türkçede ilk ifadesini onların yazılarında buldu” (Lewis, 2013: 235 - 236). Yeni Osmanlılar'ın şeriatı savunarak halka doğru yönelişleri; geniş bir kitleyi etrafında birleştirmeye çalıştıkları vatanseverlik, hürriyet, millet kavramları; kısa süreli de olsa sistem değişikliğine kadar giden “aydın” hareketi; Jön Türkler'in oluşumuna zemin hazırlamıştır. Onlara göre “Tanzimat, kültürü

sözde Müslüman, sözde Batılı iki parçaya bölerek ikisi arasında meydana gelen uçurumu da payandalamıştır” (Berkes, 2013: 296).

Yeni Osmanlılar üyelerinin tamamı aynı zamanda gazetelerde makaleler yazan ve sanatçı yönüyle öne çıkan kişilerdir. Bu dönem aydınları yazdıkları eserlerin çoğunu, fikirlerini geniş halk kitlelerine yaymak için araç olarak görmüşlerdir. Bunun için kendilerinden önce “aydınlanma” yolunu açan Şinasi’yi izlemişlerdir. Şinasi Batılılaşma yolunda ilk adım olarak dilde sadeleşmeyi görür. *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin mukaddimesindeki şu ifade Şinasi’nin bu konudaki yaklaşımını yansıtır: “... giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak...” (Parlatır, 2004: 39). Bu doğrultuda Şinasi; akıl, medeniyet, hukuk kavramlarını halkın daha rahat anlayabileceği bir dille Türk edebiyatına getirmiştir. Yeni Osmanlılar’dan özellikle Namık Kemal, Şinasi’den etkilenerek vatan ve hürriyet kavramlarını eserlerinde işlemiştir. Sanatçılar, Osmanlı halkını uğruna can verilebilecek kavramlarla tanıştırmış; çok sayıda etnik kimlikten oluşan halkı “vatan” birliği etrafında birleştirmeye çalışmışlardır.

Şinasi ve Yeni Osmanlılar’ın Osmanlı toplumunda yerleştirmeyi amaçladıkları bir diğer konu sosyolojik eleştiridir. Aydınlar; toplumun aksayan yönlerine, ahlaki yozlaşmaya, aşırı Batılılaşarak köksüzleşen “züppe”lere dikkat çekip Batılılaşma yolundaki engelleri, boş inançları eleştirerek farkındalığı artırmışlar; Batılılaşma sürecinde halka yol gösterme misyonunu üstlenmişlerdir.

Yeni Osmanlılar çoğunlukla geleneksel eğitim kurumlarında veya aldıkları özel dersler yoluyla belli bir birikime ulaşmıştır. Jön Türkler ise Batılı anlamda eğitim veren, pozitif bilimlerin egemen olduğu Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye’de eğitim almış; Batı medeniyetiyle erken yaşlarda tanışmışlardır. Jön Türkler, Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı etkili bir şekilde harekete geçme girişimini başlatmışlar ve 1908 devrimini gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurmuşlardır. “Jön Türklerin hiçbiri derin bir teori, özgün bir teori, özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideoloji ortaya koyamamıştır” (Mardin, 2014: 24). Ortak amaçları Sultan II. Abdülhamit’i devirmek olan Jön Türkler, bazı konularda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Jön Türkler’in ilk lideri olan Mizancı Murat İslamcılık fikrini benimserken Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi isimler pozitivismin etkisinde kalmıştır. Yeni Osmanlılar ile biraz olsun kapanan aydın - halk arasındaki uçurum, Jön Türkler ile yine önceki seviyeye gelmiştir.

Tanzimat Dönemi aydınlarının çoğunda Osmanlılık fikri ağır basar. Ancak Hristiyan azınlıkların yavaş yavaş imparatorluktan kopmaya başlamasıyla bu fikirle birlikte İslamcılık

fikri de gündeme gelmiş, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'in bir kısmı çözümü Osmanlıcılık ile paralel olarak İslamcılık anlayışında bulmuştur.

20. yüzyılın başında imparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde iki düşünce akımının, iki ideolojinin varlığından söz edilebilir: Asker ve sivil bürokrasinin oluşturduğu, kapsamı teritoryal ve siyasi nitelikte olan bir devlet vatanseverliği; diğer taraftan da aydınlar ve bir burjuvazi çekirdeği içinde kendini ifade eden, etnik ve kültürel bir ulusal kimlik anlayışına dayanan, henüz kesin şeklini almamış bir Türk milliyetçiliği (Georgeon, 2013: 17).

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan ettirmiş, yıllardır verdikleri mücadelede başarıya ulaşmışlardır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte özgür bir fikir ortamı doğmuştur. Bu dönem aydınları da tıpkı Tanzimat Dönemi aydınları gibi imparatorluğun çöküşünü engellemeye yönelik olarak fikirler ortaya atmışlardır. Tanzimat ve Meşrutiyet aydınını birbirinden ayıran unsur, dönemin şartları ve bu şartlarla şekillenen siyasi fikirler olmuştur. Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi ve Arap isyanları İslamcılık anlayışının sonunu getirmiştir. Meşrutiyet aydını; Rusya'dan gelen Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi Türk aydınlarının da etkisiyle çözümü Türkçülük'te aramaya başlamıştır. Türk Yurdu, Türk Derneği ve Türk Ocağı kurulmuş; aralarında bazı fikir ayrılıkları (Turancılık, Oğuzculuk, Türkiyecilik) bulunmakla birlikte millî kültürü, millî değerleri, Türkçeyi önceleyen bir zihniyet şekillenmiştir.

Aydınlar; imparatorluğun yıkımını önlemeye yönelik olarak geliştirdikleri fikirleri, ülkenin yeniden inşa sürecini, içinde bulunduğu şartları eserlerine yansıtmışlardır. Bu hususta en önemli araç şüphesiz ki toplumu çok farklı açılardan yansıtmaya imkânına sahip olan romanlar olmuştur. “Yazar bir taraftan roman vasıtasıyla toplumu bilgilendirmeye çalışırken diğer taraftan Batılılaşmış bir aydın olarak yine romanı kullanıp kendi tipinin devamlılığını da sağlamak ister” (Balci, 2002: 190). Romanların başkişileriyle yazarların fikirleri çoğu zaman paralellik arz eder. Yazarlar yeniden inşa etmek istedikleri imparatorluğun kurtuluşuna dair fikirlerini, çözüm önerilerini yayma misyonunu başkişiler ve norm karakterlere yüklerler.

1. Romanların Kimliği

1.1. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*

Mizancı Murat (1854 - 1917), iyi eğitim almış, devletin çeşitli kademelerinde bulunmuş bir Osmanlı aydınıdır. Yazdığı tarih kitapları ve *Mizan Dergisi*'yle dikkat çeker. Hazırlamış olduğu imparatorluktaki meseleleri ve çözüm önerilerini içeren rapor, II. Abdülhamit tarafından ilgi görmeyince Paris'e gider ve yönetim aleyhinde çalışmalarda bulunur. Bir dönem Jön Türkler'in liderliğini yapar. Daha sonra padişahın isteği üzerine İstanbul'a döner. 1899'da Şura-

yı Devlet Maliye Dairesi üyeliğine getirilir. 1908'e kadar bu görevde kalır. Gazete ve dergilerdeki yazılarına ölümüne kadar devam eder.

Mizancı Murat'ın ilk ve tek romanı olan *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* 1892'de yazılmıştır.

Bu eser; gerek şahıs tipleri gerekse ihtiva ettiği fikirler bakımından devrin, hatta daha geniş bir çerçevede Tanzimat romancılığının en keskin sosyal şuuruna haiz romanıdır. Bir başka önemi de Murad Bey'in kitapları arasında kendi fikir ve sanat ideolojisini, mizaç ve karakterini en iyi aksettiren otobiyografik bir eser oluşudur (Emil, 2009: 408).

Romanın başkışisi Mansur'dur. Roman onun fikirleri ve dünya algısı çevresinde şekillenir. Eser, 19. yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu'nu İstanbul, Cezayir, Suriye, Lübnan ve Aydın mekânları dâhilinde anlatmaktadır. Olay örgüsü kısaca şöyledir: Mansur, Cezayir'de aslen Türk olan "İbn-i Galip" sülalesine mensuptur. Babasının ölümünden sonra işgalci Fransızlar ile iş birliği yapan amcasının himayesinde yetişir. Annesinin ölümünden sonra tıp eğitimi almak üzere Paris'e gider. Doktorasını tamamlar ve yıllardır hayalini kurduğu imparatorluğun, halifeliğin başkenti olan İstanbul'a gider. Burada amcası Şeyh Salih Efendi'yi bulur ve kimsenin himayesine girmeden bağımsız bir yaşam sürme arzusuna rağmen amcasının yoğun isteği üzerine yalaya yerleşir. Burada çocukluk arkadaşı Zehra'yı yıllar sonra yeniden görür. Amcasının oğlu İsmail'i ve kızı Sabiha'yı tanır. Çok geçmeden doktorluğa başlar, Mekteb-i Tıbbiye'de ders verir. Arkadaşı Doktor Mehmet Efendi ile bir muayenehane açar ve fakirlere ücretsiz sağlık hizmeti verirler. Mansur, Şeyh Salih Efendi'nin iltimasıyla (Bu iltimastan Mansur'un haberi yoktur.) Hariciye Kalemî'nde memurluğa başlar. Bürokrasideki yozlaşmışlık, rüşvet ve iltimastan dolayı büyük hayal kırıklığına uğrar ve buradan ayrılır. İş hayatında yaşadığı sıkıntılar yalıda da mevcuttur. Sabiha, Mansur'a yakınlık gösterir. Ancak karşılık bulamaz. Mansur, Zehra'ya âşık olur. Bir süre sonra Zehra da Mansur'a gönlünü kaptırır. Bu arada Şeyh Salih Efendi'nin ikinci eşi Müzeyyen Hanım'ın kardeşi Raşit Efendi, Salih Efendi'nin servetini ele geçirmek için çeşitli planlar yapar. Raşit Efendi, Sabiha'yı ilaçlarla yatağa düşürür. Salih Efendi'nin oğlu İsmail'i öldürtür. Zehra ve Nesrin'i öldürtmek ister. Sonra da konağı yakar. Bunları anlayan Mansur, Raşit Efendi'yi cezalandırır. Salih Efendi bütün servetini Mansur'a bırakır. Lübnan'da okul açmaya çalışır. İzin verilmez. Yazarlık çalışmalarında bulunur, engellenir. Son olarak Manisa civarında Salih Efendi'den kalan Veliler çiftliğine yerleşir. Burada okul açar. Köylüleri tedavi eder. Zehra ile Mansur evlenir. Bir süre sonra Rus - Osmanlı savaşı çıkar. Mansur cepheye gider, yaralanır. Komutanla fikir uyuşmazlığı yaşar ve Şam'a sürülür. Orada ölür.

1.2. Yeni Turan

Halide Edip Adivar (1884 - 1964), II. Meşrutiyet'le birlikte yazarlığa başlar. Yazdığı yirmi bir roman, dört öykü kitabı ve iki tiyatroyla Millî Mücadele yıllarını, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecini eserlerinde işleyen Adivar; II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin önde gelen aydınlarından biridir.

Halide Edip Adivar'ın 1912'de yazdığı *Yeni Turan*, 1930'lu yıllar Türkiye'si'nin tasarlandığı ütopyik bir romandır. Romanın başkışisi Kaya (Samiye)'dir. Geriye dönüş tekniği kullanılarak kahraman bakış açısıyla Hamdi Paşa'nın yeğeni Asım'ın ağzından anlatılan romanın olay örgüsü şöyle gelişir: Yeni Osmanlılar Partisi'nden olan Hamdi Paşa, Yeni Turan Partisi'nden Lütfü Bey'in kızı Samiye'ye özel ilgi ve şefkat gösterir. İttihat ve Terakki Partisi romandaki adıyla Yeni Turan Partisi, seçimleri muhalefetteki Yeni Osmanlılar Partisi'ne kaybeder. Lütfü Bey, kızı Samiye'yi de alıp İzmit'e yerleşir. Bir süre sonra Lütfü Bey ölür. 1932 yılında Yeni Turan Partisi ve Yeni Osmanlılar Partisi arasında seçim mücadelesi başlar. Yeni Turancılar eğitim ve öğretim alanında yaptığı çalışmalarla, kadına ve ülke ekonomisine dair fikirleriyle dikkat çeker. Yeni Turan Partisi, Erenköy Yeni Turan Yurdu'nda bir toplantı düzenler. Asım ve Hamdi Paşa da toplantıyı izleyenlerdendir. Burada parti lideri Oğuz ve Kaya'nın konuşmasını dinlerler. Hamdi Paşa, Kaya'nın aslında Samiye olduğunu Asım'a söyler. Yeni Turancıların büyük ilgi gördüğünü ve seçimi kazanma ihtimallerinin yüksek olduğunu düşünen Hamdi Paşa, Dâhiliye Nazırı ile görüşerek Oğuz'u tutuklatır. Kaya, Oğuz'u kurtarmak için Hamdi Paşa ile görüşür. Hamdi Paşa, Oğuz'un hapisten çıkmasına karşılık olarak Kaya'dan kendisiyle evlenmesini ister. Kaya istemeyerek de olsa partinin geleceği ve başarısı uğruna teklifi kabul eder. Oğuz ve Kaya mutsuz günler geçirir. Kaya hastalanır. Hamdi Paşa onu tedavi için Avrupa'ya götürür. Yapılan seçimleri Yeni Turan Partisi dörtte üç çoğunlukla kazanır. Oğuz yeni kurulan hükümette Maarif ve Dâhiliye nazırı olarak görev alır. Âdem-i Merkeziyet yönetim şeklini Hamdi Paşa'nın tüm muhalefetine rağmen kabul ettirir. Yeni Osmanlılar yenilgi üzerine İslam birliği fikrini öne sürer ve iktidara gelmek için çeşitli oyunlara başvurur. Oğuz, Fatih Camii önünde bir deli tarafından vurulur. Hamdi Paşa, Oğuz'un vurulduğunu Kaya'dan saklar. Oğuz, Asım'ı hasta yatağına çağırır ve Kaya'nın Hamdi Paşa ile kendisini korumak için mi evlendiğini sorar. Ancak istediği cevabı alamaz. Oğuz ölür. Kaya ise Oğuz'un ölüm haberini duyunca Hamdi Paşa'nın konağını terk eder.

Bu çalışmada Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* ve Halide Edip Adivar'ın *Yeni Turan* romanları üzerinden Tanzimat ve Meşrutiyet aydını incelenecektir.

2. Osmanlı Aydınının Romanlardaki Görünümü

Turfanda mı Yoksa Turfa mı ve *Yeni Turan* romanlarında aydınlar, ideal aydınlar ve olumsuz aydınlar olmak üzere iki kısma ayrılır:

2.1. Köhnemiş Düzenin Taraftarı Aydınlar

Turfanda mı Yoksa Turfa mı ve *Yeni Turan*'da yer alan olumsuz aydınlar; ideal aydınlarla fikir çatışması yaşayan, karşıt değerlerin taşıyıcısı konumundadırlar. Olumsuz aydınlar, ideal aydınların yüceltilmesine olumsuz özellikleriyle mukayese unsuru oluşturmak suretiyle katkıda bulunurlar. Olumsuz aydınlar ne kadar ötelenir, eleştirilirse; ideal aydınlar o kadar sahiplenilir, yüceltilir.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı'da olumsuz aydınlar Raşit Efendi, Şeyh Salih Efendi ve Emin Paşa'dır. Mansur'un amcası Şeyh Salih Efendi'nin kayınbiraderi olan Raşit Efendi devlet ricalinde bulunmuş, beceriksiz, kurnaz, para ve makam düşkünü, kendi çıkarı uğruna her şeyi göze alabilen, zayıf karakterli biridir. Şeyh Salih Efendi'nin servetini ele geçirmek için türlü işler çevirir. Şeyh Salih Efendi'nin oğlu İsmail ve kızı Sabiha'nın ölümüne sebep olur. Raşit Efendi yazar tarafından her yönüyle olumsuz bir tip olarak tasvir edilir. Mizancı Murat, Raşit Efendi'yi tasvir ederken kullandığı üslubuyla tarafını açıkça belli eder:

Raşit Efendi acîp bir mahluktu. Zekâveti, sözü, sohbeti yerindeydi. Lâkin kendisinde bir sevimsizlik vardı. Kendisini gören yüz kişiden mutlaka doksan dokuzu bir daha görmek üzere arzu hâsil edemezlerdi. Orta boylu, tıknazca, omuzları geniş, başı inadına küçük bir adamdı. ... Kaşları çatık, lâkin sakalı aksine köseydi. Sivri uçlu burnu, kuyudan bakar gibi çukur, küçük, sarı gözleri, köse sakalı, hilekârlığına, fitne ve fesada dal idi. Esmer toprak rengi, zaten çirkin olan yüzünü daha beter ediyordu (Mizancı Mehmet Murat, 2011: 136).

Raşit Efendi; her açıdan Mansur'un karşısında yer alan, "olmaması gereken" aydın tipini temsil eden kişidir. Yazar romanın sonunda Raşit Efendi'yi Mansur'un girişimiyle öldürtür ve yaşamasını, var olmasını istediği aydın zihniyetinin timsali olarak Mansur'u öne çıkarır.

Şeyh Salih Efendi, olumlu özellikleri olmakla birlikte zihniyet bakımından Tanzimat sonrası Osmanlı bürokratını temsil eder. O; daha çok kendisinin de bir parçası olduğu sistemin devamını arzulayan, mücadele ruhu zayıf, halktan kopuk, ulemeden bir kişidir. Makam ve mevkiye önem verir. Bu özellikleriyle Mansur ile çatışır.

Emin Paşa, dönemin Bâb-ı Âli zihniyetini temsil eder. Romandaki en üst düzey makama sahip kişidir; ancak günü kurtarmaya yönelik anlayışı, sorunlara çözüm üretemeyen, pasif, silik karakteriyle olumsuz aydın tipi kadrosunda yer alır. "Oğlum, yalnız başıma ben ne

yapabilirim? Ben aciz bir adamım.” (s. 246), “Niçin vicdanım muztarip olsun? Ben yapmadım a! Böylece buldum. Böylece gidiyorum. Emir kuluyuz. ‘Böyle edin, şöyle yapın, uydurun’ diyorlar. Biz de uydurup gidiyoruz.” (s. 252) diyen “neme lazımcı”, iradesiz yönetici zihniyeti Emin Paşa vasıtasıyla eleştirilir.

Yeni Turan’ın olumsuz aydınları Hamdi Paşa ve Asım’dır. Hamdi Paşa; Yeni Osmanlılar Partisi lideri ve Yeni Turan Partisi’nin, Oğuz ve Kaya’nın en büyük düşmanıdır. “Yok edici ve çıkarıcı kişiliğiyle Kaya ve Oğuz’un ideal ve ferdî aşklarını tehdit eden bir güçtür” (Şahin, 2014: 319). Kendi mutluluğu için her yolu mubah gören paşa, kendi çıkarı uğruna ahlaki değerleri feda eder. Dâhiliye Nazırı iken hiçbir suçu olmamasına rağmen Oğuz’u hapse attırır. Oğuz’u kurtarmak için görüşmeye gelen Kaya’dan kendisiyle evlenmesi koşuluyla Oğuz’u serbest bırakacağını söyleyerek Kaya ile evlenir. Yeni Turan Partisi’ni halkın gözünden düşürüp seçimleri kazanmak için her türlü oyuna başvurur. Ahlak yoksunluğunun yanı sıra vizyonsuzluğuyla da Hamdi Paşa, romanda olumsuz aydın tipi profilini pekiştirir. Kadınların eğitimine, sosyal hayatta aktif olarak yer almalarına karşı çıkar.

Asım, romanda çok aktif bir görev üstlenmemekle birlikte Hamdi Paşa’nın yanında yer alıp onun oyunlarına alet olarak ve Kaya ile Hamdi Paşa’nın evliliği ile ilgili bildiği gerçekleri Oğuz’a söylemeyerek olumsuz bir hüviyete bürünür. Mücadele ruhundan yoksun, zayıf karakteriyle Asım, Oğuz ve Kaya ile zıtlık teşkil eder.

İki romanda da devlet yönetiminde yer alan, üst düzey makam ve mevkiye sahip kişiler olumsuz aydın tipi olarak sunulur. Burada yoğun bir Bâb-ı Âli zihniyeti eleştirisi söz konusudur. Toplum, sistemi değiştirip dönüştürme gücü ve yetkisini elinde bulunduran kesim; görevini yerine getirememekte, şahsi çıkarlarını halkın çıkarlarına üstün görmekte dirler. Olumsuz aydınlar; ideal aydınların mücadele ettiği, çatıştığı en önemli gruptur. İki romanda da dikkat çeken unsur yönetime ve mevcut düzene ilişkin yapılan eleştirilere rağmen padişaha yönelik herhangi bir olumsuz eleştirinin olmayışıdır. Hatta *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanında padişaha üst düzey bir bağlılık vardır. Bunu yazarların çekincelerine ve savundukları siyasi fikirlere bağlamak mümkündür. Mizancı Murat, İslamcılık fikri doğrultusunda padişahı İslam dünyasının halifesi olarak yüceltir. Halide Edip Adivar da Türkçülük’ü savunduğu eserinde imparatorluğun, esas unsur olan Türklerin önderliğinde devamını tasavvur ederek padişah yönetiminin devam etmesi yönünde fikir beyan eder.

2.2. Yeni Hayatın Yol Gösterici Aydınları

Başkişiler, romanların birinci dereceden ideal aydın tipini teşkil eder. Bu bağlamda *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanının başkişisi Mansur ve *Yeni Turan*’ın başkişisi Kaya

(Samiye) ideal aydın misyonunu üstlenen kişilerdir. Romanlarda iki aydın da dış görünüşleri, yetiştikleri çevre, aldıkları eğitim ve düşünce dünyaları bakımından kusursuz biçimde idealize edilerek işlenir.

Mansur romanda şöyle tasvir edilir:

Hâsılı, delikanlının her hâl ve şanı, kalabalık içinde bile kendisini enzara hedef ettirecek raddede idi. Kusursuz heyet-i umumiyesi calib-i teveccüh idi. Çekme, parlak, mütefekkir, edep-nüma olan gözleri uzun, ince, siyah kaşların altına sığmıştı. Kenarları mütekebbirane kıvrılmış doğru ve nazik burnu asaletе, büyücek, fakat güzel bir resimde bulunan ağzı şecaate dal idi. Teni beyaz, saçı siyah, omuzları geniş, beli ince, a'zası mütenasip idi. Giyinmesi dahi sade ve tabiat-güsterane idi (s. 18).

Mansur dış görünüşüyle olduğu kadar eğitimiyle de dikkat çeker. O, Fransa'da tıp eğitimi almış ve bu alanda doktora yapmıştır. “Mansur Bey, kimsesiz ve koruyucusuz olmasına rağmen hayatını ve talihini tek başına yapmak iradesine sahiptir” (Emil, 2009: 417). Kendisini haksızlıkla mücadeleye adanmış, sözünü esirgemeyen, cesur, kararlı, çalışkan, ahlaklı, “hizmet-i devletten başka bir şey düşünmeyen” (s. 157) biri olan Mansur; imparatorluğu çöküşe götüren sebeplerin farkında olan ve bu sorunların çözümü için mücadeleden kaçmayan bir aydın profili çizer. Kendilik değerlerini önemseyen Mansur, Fransa'dan İstanbul'a geldiğinde amcasına “*Ben Frenk olarak gelmedim. En halis Osmanlı nazarıyla bakabilirsiniz.*” diyerek hem Fransa'ya gidip memleketе döndüğünde yozlaşan, dejenere olan, değerlerine yabancılaşan gençleri eleştirir hem de olması gerekeni kendinden hareketle gösterir. Mansur gelecekte umutlu bir aydındır: “Hayat-ı kavmiyemizin ilkbaharı hulul etmekte, şems-i ikbal ve saadet-i milliyemiz yeniden şerefle tulu' eylemektedir” (s. 60).

Romandaki bir diğer olumlu aydın tipi Doktor Mehmet Efendi'dir. Doktor Mehmet Efendi; Mansur'un ideallerinin ortağı, onun destekçisi işleviyle romanda yer alır. Mekteb-i Tıbbiye'yi birincilikle bitirmiş, devlet tarafından iki yıllığına Paris'e gönderilmiştir. Halkın refahı için çalışan, şahsi hırslarından arınmış, mütedeyyin bir Anadolu gencidir. Mansur'un sahip olduğu kendilik bilinci, Doktor Mehmet Efendi'de de mevcuttur. “Mehmet Efendi Paris'e ne kıyafette, ne tavır ve iddiada gitmişse yine aynı kıyafet ve tavırda avdet etmişti” (s. 98).

Yeni Turan romanının ideal aydınları Kaya (Samiye) ve Oğuz'dur. Romanda aydın tarifi şöyle yapılır: “Bir millete eski itikatları değiştirip yeni itikatlar, yeni şekiller vermek lazımsa gelirse bunu yapanlar senelerce yorulmadan hatta istediklerine bazen muvaffak olmadan fedakâr ve sabur çalışmalıdır” (s. 34). Yenilikçi, fedakâr, sabırlı, mücadeleci, çalışkan bir ideal aydın vurgusu yapılır.

Kaya; güçlü bir karaktere sahip, davası uğruna kendini, hayallerini feda etmekten kaçınmayan, mücadeleci, tarih bilincine sahip, iyi eğitim almış, Fransızca ve Almanca bilen milliyetçi bir aydındır. Halide Edip Adivar, Kaya'yı şöyle tasvir eder: "Samiye anasız ve daima büyük lakırdılarla konuşan büyükler arasında büyümüş olmasından yaşından çok büyük, adeta kendine sahip bir erkek tavrı almıştı. Şüphesiz dimağı da azim ve irade kabiliyetleri de pek harikuladeydi" (s. 17). Yazar, Kaya'yı fiziksel özellikleriyle değil yaptıklarıyla, çevresine etkisiyle ve sosyal statüsüyle öne çıkarır. "Kaya, inandığı prensiplerle çevresine tesir eden ve onu değiştiren ilk kadın örneğidir" (Enginün, 2007: 128). Türk romanında aşkın nesnesi olan, sürekli arka planda kalan, silik, edilgen kadın tipi *Yeni Turan*'da köklü bir dönüşüme uğrar. Adivar; Kaya'yı ülke meselelerine duyarlı, halka hizmet eden, okullar açan, bilgili, kültürlü, ideal bir aydın olarak sunar. "Kaya İstanbul'un küçük köstekli kızlarından değil"dir (s. 130). Liderlik vasfı olan, teşkilatçı, çevresindekilerde hayranlık uyandıran bir kadındır.

Kaya'dan sonra romandaki en ideal aydın Oğuz'dur. "Oğuz, Kaya'nın Yeni Turan okulları ve yurtlarında yetiştirdiği gençlerin sözcüsü ve başbuğudur" (Şahin, 2014: 317). Yazar, Oğuz'u Yeni Osmanlılar Partisi lideri Hamdi Paşa'nın yeğeni Asım'ın gözüyle anlatır:

Yeni Turan Partisi'nin başkanı Oğuz'un sahneye geldiğini gördüm. Ömrümde ilk defa olarak amcamın karakteri gibi bir karakterle karşı karşıya geldiğimi ve ilk defa olarak Yeni Turan'ın, Yeni Osmanlı Partisi Başkanı Hamdi Paşa'ya denk bir başkan bulunduğunu hissettim. Bu; ortadan uzunca, güçlü omuzlu, fakat kemikli, otuz beş ile kırk yaşında bir adamdı. Kuvvetli çizgileriyle, kuvvetli azalarıyla kemikli, büyük, kır saçlı bir başı vardı. En çok biraz çekik ve derin yeşil gözlerinde inat, yumuşaklık ve azim insana çarpıyordu (s. 33).

Oğuz'un romanın karşıt değerlerinden biri olan Asım tarafından fiziksel ve düşünsel açıdan yüceltilmesi dikkat çekicidir. Oğuz böylece herkes için "aydın" konumuna yükseltilir. Oğuz da Kaya gibi mücadeleci, halkçı, çalışkan, cesur yönleriyle ön plana çıkar. "Memleketin yüzünü tekmil değiştirdi. Bütün âlem-i İslam'ın en büyük evladıydı. Eski zamanlardan beri memleketin, fukaranın yüzünü Oğuz kadar kimse güldürmedi" (s. 120). Oğuz romanın fikir eksenini oluşturan Türkçülüğün en güçlü savunucusu, davanın "eylem adamı"dır.

Ertuğrul ve Sungur, Oğuz'un en yakın arkadaşlarıdır. Kararlı, kendilik değerlerine sahip yapılarıyla romanda ideal aydın misyonunu üstlenen ikinci dereceden kişilerdir.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı ve *Yeni Turan* romanlarının ideal aydınları mücadeleci, kararlı, halkçı ve umutlu kişilerdir. İyi eğitim almış, Batı'yı bir ölçüde tanıyan, eğitime ve kadının toplumdaki konumuna önem veren aydınlardır. Mansur ve Kaya, 19. yüzyıl aydın profiline devamı olarak halkın içinden çıkmış aydınlardır. Mansur, Cezayir'de beylik

kurmuş İbn-i Galip'lerdendir. Kaya ise İttihat ve Terakki Partisi yönetiminde bulunmuş Lütfü Bey'in kızıdır. Ancak ikisi de halktan kopuk, ona tepeden bakan bir aydın profili çizmez; halkçı yaklaşım ön plandadır. Kendilerini memleketin bekası için hizmetkâr olarak görürler.

3. Fikirler, Meseleler ve Çözüm Önerileri

3.1. Yeniden İnşanın Temeli: Eğitim

Eğitim, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* ve *Yeni Turan* romanlarında imparatorluğun yeniden inşa sürecinin ilk adımı olarak öne çıkar. “Okullar, tarihî zaman içinde kazanılan millî değerler ile modern dönemlerin iç dinamiği olarak bilinen iş yapma iradesi ve hayata yönelik eğitimi bir araya getirir” (Aktaş, 2007: 263). Mizancı Murat ve Halide Edip Adivar; toplumu oluşturan bireyi eğiterek kademeli olarak sorunların çözüleceğini, modern, bilinçli bir toplumun oluşturulabileceğini düşünür. Memleketin geri kalmasının en büyük sebebi olarak cehalet görülür ve bir eğitim seferberliği başlatılır.

Tanzimat ile birlikte Batı tarzı okullar açılmaya başlayınca diğer alanlarda olduğu gibi geleneksel eğitim kurumlarıyla bir çatışma, ikilik meydana gelmiştir. Geleneksel eğitim kurumları pozitif bilimlerden; Batı tarzı eğitim kurumları ise dinî eğitimden yoksundur. Bu da kendilik değerlerinden yoksun, yozlaşmış, Batı dünyasından habersiz, akli ve bilimi arka plana atan bir zihniyetin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Romanlarda bu iki eğitim metodunun sentezi yapılmaya çalışılarak “ideal” bireylerin yetişmesi amaçlanır.

Mansur, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanının en büyük eğitim neferidir. Yazar, Mansur'u iyi eğitim almış bir genç olarak sunar. Eğitim hayatına amcası Ahmed El-Nâsır'ın konağında başlayan Mansur, Arapça ve Fransızca dersleri alır. İstanbullu olan annesi sayesinde de Türkçe öğrenir. Daha sonra lise ve üniversite eğitimi için Fransa'ya gider. Orada tıp eğitimi alır. Bunların yanı sıra Mansur, kitap ve gazete okumaya çok düşkün biridir.

Mansur eğitimle ilgili fikirlerini Şeyh Salih Efendi, Emin Paşa ve dostu Ahmed Şunudî ile yaptığı konuşmalarla dile getirir. Eğitim, ülkeyi içinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtarma ve imparatorluğu yeniden inşa etme sürecinde anahtar rolü üstlenir. “Tehlikesiz bir inhitaf muvakkattir. Taze baharı mübeşşir bir şita-yı ihtiyattır. Bahar, maarifle ibraz-ı vücut edecektir” (s. 33). Her türlü sorunun çözümü eğitimdedir: “Terakki ve tefeyyüz için din ve ahlak sayesinde devlette, millette emsalsiz istidat varken durgunluk olmasına tamamıyla mana veremiyordum. İşi şimdi anladım! Müthiş hakikati öğrendim. Devletin, padişahın sadıklarına, muhiplerine meydan-ı hizmet set olunmuştur. Buna ne çare? Yine maariftir, yine maarif!..” (s. 256).

Yazar, eğitimin değiştirici / dönüştürücü etkisini göstermek için Almanya, Rusya ve İtalya'nın eğitimle gelen ilerlemesinden söz eder: "Küçücük Prusya az müddet içinde bir devlet-i muazzama oldu. Deli Petro'dan evvel Rusya neydi, Şimdi nasıldır? Dünkü İtalya ile bugünkü İtalya'ya bakınız. Terbiye görmüş bir heyet-i içtimaiye nelere muvaffak olmuyor?" (s. 165). Yazar eğitimin önemini vurgulamak için u örnekler vermekten kaçınmaz.

Size bir Şey söyleyeyim mi? Belki bir fikr-i mefsedete binaen memalik-i mahrusaya gelip mektip tesis eden misyonerlerin vücuduna bile bazen memnun oluyorum. Etfal-i mslimenin on yaşından sonra cizvit papazlarının terbiyelerine verilmesinde o kadar büyük bir yeis görmüyorum. Niçin, bilir misiniz? Mücerret malmat hatırı için (s. 184).

Yazar; Müslüman ocukların papazlar tarafından eğitilmesini, İslam'a karşı bir gelişme olmasına rağmen cahil olmalarından daha olumsuz görmez. Böylelikle, İslamcılık fikrini savunan Mizancı Murat; eğitimi her türlü düşüncenin, kalıbın ve kavramın üzerinde görerek nceler.

Romanda eğitimin önemi, savaş karşıtlığı temasıyla birlikte işlenir. Eğitim ve savaş iki zıt kavram olarak ele alınır. "İttihad-ı İslam'ın husulünü temin edecek kılıç değildir, maariftir" (s. 182). Burada Mansur, İslam birliğini savaş yoluyla temin etme düşüncesine sahip olan Şeyh Salih Efendi ile çatışır.

Romanda sadece eğitimin öneminden bahsedilmez. Eğitimin nasıl ne Şekilde uygulanacağı ve yaygınlaştırılacağı meseleleri de irdelenir. Öncelikle devletin eğitime yeterli bütçeyi ayırmadığından Őikyet edilir. Ayrıca gönderilen öğrencilerin "mahdum çocuklardan" değil; yetenekli, alışkan kişilerden seçilmesini, bu Şekilde Avrupa'da eğitim alan gençlerin memlekete fayda sağlayacağı vurgulanır. Romanın esas fikrini oluşturan İslam birliği de eğitimle sağlanabilir. Romanda eğitim, Müslüman halkları birleştirecek unsur olarak görülür. "Gine körfezinden Mozambik'e kadar bütün Müslümanların yeniden devlete bağlanabilmesini Mizancı Murat "eğitimli insan"ın yetiştirilmesine bağlamaktadır" (zdemir ve Kantaş, 2014: 268). Mansur'un Lübnan'da okul aması bu fikrin bir yansımasıdır. Halkın çoğunluğunu taşrada yaşayanlar oluşturmaktadır. Bu yüzden eğitime taşradan başlamak gerekir: "Islaha alt taraftan beda' olunmalıdır derler. Doğruymuş. Avrupa'da sr-ı terakki payitahtlardan evvel taşra vilayetlerde baş göstermiştir" (s. 306). Romanda Mansur, Şeyh Salih Efendi'nin kendisine miras bıraktığı Manisa'daki Veliler iftliğine gider ve orada okul açar. İstanbul'dan öğretmenler getirir. Köyün çocuklarını hiçbir ücret almadan okutur. Böylelikle Veliler iftliği vasıtasıyla "Neşr-i maarif ve talim-i adap" (s. 163) ın nasıl gerçekleştirileceği örneklendirilir.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı romanında olduğu gibi *Yeni Turan*'da da eğitime büyük önem verilir ve eğitim ülkenin yeniden inşa sürecinin başlangıcı olarak görülür. Yeni Turanlılar, Anadolu'nun birçok yerinde okullar açar; ülkede eğitim seferberliği başlatır: "Bir mahalle yoktu ki; orada Yeni Turan'ın kurduğu sade, salaş bir salonda, gene bu kadınların idare ettiği, çocuklara dinî, ahlaki yararlı bilgi veren bir Cuma okulu bulunmasın!" (s. 19-20). Bu okullar vasıtasıyla modern ilimlerin dinî ve millî değerlerle bütünleştiği bir eğitim sistemi vurgulanır. Romanın başkişisi Kaya, "köyde kızlar, erkekler için evinde bir mektep açmış" (s. 129). Yeni Turan Partisi'nin iktidara geldikten sonra kadınların eğitimi için çıkarmak istediği yasaya muhalefetteki Hamdi Paşa'nın destek vermesi için yoğun çaba harcamıştır. Romanda eğitim; imparatorluğun kalkınması, modern, müreffeh bir ülkenin yaratılması yolunda bir araç olarak görülmektedir.

3.2. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Toplumsal Harcın Değişimi / Dönüşümü: Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük

Mizancı Murat, İslamcılık fikrine bağlı bir aydındır. Ancak o dönemde izlenen İslamcılık anlayışı, II. Meşrutiyet Dönemi'ndekinden farklıdır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde İslamcılık, devletin siyasi ideolojisi olarak İslam coğrafyasını imparatorluk çatısında tutmak için izlenen bir yoldur. 19. yüzyılda ise İslamcılık, Osmanlılığın alt kolu olarak görülür. Ortak anlayış Osmanlılık, din ise imparatorluğu bağlayan kültürel bir bağ olarak gündeme gelir. Mizancı Murat'ın anlayışı da bu doğrultudadır: "Ona göre devletin resmî ideolojisi Osmanlılık, kültürel alandaki ideolojisi de ittihad-ı İslâm olmalıdır" (Uçman, 2005: 215).

Turfanda mı Yoksa Turfa mı romanında Mansur, Mizancı Murat'ın fikirlerinin aktarıcısıdır. Osmanlılık ve İslamcılık iç içe geçmiş durumdadır. "Mansur, temeyülat-ı İslamiyesiyle beraber temeyülat-ı Osmaniye'ye kapılmış olduğunu bir türlü arkadaşlarından setr edememişti" (s. 56). Romanda hilafet kutsandır. Hilafet için çalışmak, ona hizmet etmek sorunların çözümü ve başarının sırrı olarak gösterilir. "Muvaffakiyat-ı siyasiye ancak merkez-i hilafet-i uzma vasıtasıyla olabilir" (s. 178). "Hilafet-i mukaddesenin şan ve iktidarı her bir tahminin fevkindedir" (s. 182). "Benim fikrimce bir İslamın gayret-i vataniyesi için bugün hizmet-i hilafet dairesi haricinde bir iş yoktur" (s. 185).

Turfanda mı Yoksa Turfa mı, Mizancı Murat'ın yönetimle padişahla arasının iyi olduğu bir dönemde yazılmıştır. Yazar, 1891'de Duyun-ı Umumiye komiserliği görevine başlamıştır. 1895'te memleketin ıslahı için hazırladığı rapor padişah tarafından ilgi görmeyip Paris'e kaçana kadar yazar, görevini sürdürür. Daha sonra Jön Türk hareketine katılır. Mizancı Murat, bu harekete katılmadan önce padişaha bağlılığını Mansur aracılığıyla şöyle dile getirir:

Bunca himmetlerin şerefi kime aittir? Tahmin edebilir misiniz? Yalnız bir zata! Âlî, mukaddes, pek mukaddes bir zata! Yani Padişah-ı nev-cah, velinimet-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerine aittir! Hab ve istirahatini feda edip gece gündüz mukaddemata, kâr-agâhane çalışarak ümmet-i muhtereme için selâmet ve saadeti küşad etmeye gayret ediyor. ... Vücut-ı bî-hudların himmetlerine muhtaç olan ümmet-i muhtereme üzerinden Allah eksik etmesin (s. 340).

Romanın bir başka yerinde şu ifadeler yer alır: “Beklediğimiz devr-i muvaffakiyet işte şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerinin devri demektir” (s. 341). Romanda padişahın çalışkanlığı ve yenilikçi yönü övülür. Mizancı Murat’ın izlediği yol; padişahı ifrat seviyesinde övmek, hükümeti ise padişahın fikirlerine uymadıkları için eleştirmektir.

Romanda Osmanlıcılık ve İslamcılık birlikte işlendiği gibi Türkçülük hareketinin de dışarıda bırakılmadığı, az da olsa işlendiği görülür. Jön Türk dönemi, Türk milliyetçiliğinin filizlendiği, II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki kurumsallaşmanın temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde Mizancı Murat, *Tarih-i Umumi* adlı eserini kaleme almış; Şemseddin Sami dil alanında Türkçülük anlayışını benimsemiş; Türk dili üzerinde çalışmalarda bulunmuş; Bursalı Mehmed Tahir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*; Necip Asım, *Türk Tarihi*; Veled Çelebi ise *Türk Diline Medhal* isimli eserleri kaleme almıştır. Bu çalışmalar henüz siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkmaya da Türkçülük şuurunun oluşumuna ve gelişimine büyük katkı sağlamıştır. “Türk milliyetçiliğinin gelişmesi, Jön Türk döneminin başta gelen fenomenlerinden biridir. ... Türk milliyetçiliğinin iki boyutu vardı: Osmanlı Türkleri arasında uzun süredir kaybolmuş bulunan bir ulusal Türk kimliği arayışı ve bilinçlenen Türkler tarafından toplumsal birliğin kurulması ve güçlendirilmesi” (Arai, 2011: 20). Kendisi de Türklerin tarihiyle ilgili kitap yazan Mizancı Murat, romanda farkındalık unsuru ve kimlik bilinci bağlamında Mansur’un Türklüğünden bahseder. “Müslümanların vatanı dindir, unvanları ehl-i iman, asker-i halife-i Resuldür. Ben, elhamdülillah Müslümanım. Fazla olarak babalarımızın Kütahyalı halis Türk olduklarını siz galiba bilmiyorsunuz” (s. 177). Burada dikkat çeken husus Türklüğün Müslümanlıktan sonra, ikincil olarak yer almasıdır. Bunu da İslamcılık fikrine bağlamak mümkündür. İslamcılıkta etnik köken önemli değildir. Müslümanlık millet olmayı sağlayan ortak değerdir.

Yeni Turan’da savunulan siyasi fikrin özünü Türkçülük oluşturur; ancak Türkçülüğün uygulama şekli Halide Edip Adıvar’ın şahsi düşünceleriyle farklı bir görünüm arz eder. II. Meşrutiyet’e gelene kadar Türkçülük siyasi bir akım hâline gelmemiş, millî kültürü, millî bilinci artırma fikri etrafında kültürel Türkçülük programı uygulanmıştır. 1905’te Yusuf Akçura “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesinde imparatorluğu çöküşten kurtarmanın yolunun Osmanlıcılık ya da

İslamcılık değil, Türkçülük olduğunu savunur; ancak devrin şartları gereği bu fikir gereken desteği göremez. II. Meşrutiyet ile birlikte gayr-ı müslim azınlıktaki artan milliyetçilik hareketleri Türkçülük hareketinin teşkilatlanma sürecini hızlandırmıştır. 25 Kasım 1908’de Türk Derneği, Nisan 1911’de Genç Kalemler, 31 Ağustos 1911’de Türk Yurdu, 25 Mart 1912’de Türk Ocağı kurulmuştur. Türk Ocağı’ndan önce kurulan dernekler siyasi anlamda Osmanlılık fikrinden tam olarak sıyrılamamıştı. Türk Ocağı öncelikle imparatorluğun asli unsuru olan Türkleri merkez alan bir anlayışla “millî mefkûre” doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Mehmet Emin Yurdakul gibi Türkçülüğün imparatorlukta gelişip yayılmasını sağlayan isimler Türk Ocağı’nda faaliyet göstermiştir. Halide Edip Adivar, derneğin ilim heyetinde yer almaktadır. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp tüm dünya Türklerini siyasi, iktisadi, kültürel açıdan birleştirmeyi yani Turancılık fikri etrafında birleşirken Halide Edip Adivar, imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar gereği Turancılığın gerçekleştirilemeyeceğini düşünerek Türkiye Türklerinin kalkınmasını esas alan Türkiyecilik fikrini savunur. Romanda dikkat çeken öneri ise Türkiyeciliğin adem-i merkeziyetle uygulanma fikridir. Bu görüşleri de *Yeni Turan* romanında yansıtır. Adivar, imparatorluğa dair siyasi çözüm önerilerini romanda Yeni Turan Partisi lideri Oğuz aracılığıyla verir:

Artık bırakmalı, herkes kendi vilayetinin, herkes kendi ırkının, tarlasının ve şahsının medeniyet ve terakkisinden mesul olsun. Ve artık bırakmalı, herkes kendi, ayrı, küçük memleketini ve ırkını bir müşterek vatan fikri etrafında idareye alışsın. ... Demek ki Yeni Turan’ın programı, vasi bir adem-i merkeziyete fakat federasyon bağları altında bir kuvvetli noktaya, bir hükümdara, hükümete bağlayacak müşterek menfaat ve muhabbet (s. 42 - 42).

Jön Türkler içerisinde önemli bir yere sahip olan Prens Sabahattin’in ortaya attığı, Jön Türk grubunun ikiye bölünmesine sebep olan; ancak cemiyet içinde merkezî yönetimin ağır basması sonucu çok da ilgi görmeyen, azınlıkların kendi içinde bağımsız olmalarını ön gören adem-i merkeziyet fikri *Yeni Turan*’da imparatorluğu çöküşten kurtaracak olan yol olarak görülür. Batılılaşma mevzusunda İngiltere ve Amerika’nın rol model olarak alınmasını isteyen Halide Edip Adivar, romanda Amerika Birleşik Devletleri’nin federasyonlardan oluşan devlet yapısını örnek alır. Federasyon olması durumunda azınlıkların bağımsızlıklarını ilan edeceklerini ve imparatorluğun dağılacağını öne süren Yeni Osmanlı Partisi’nin itirazlarına karşı Amerika Birleşik Devletleri’nden örnek verir. Amerika’da isyan eden federasyona karşı diğer tüm federasyonların birleşerek savaş yoluyla engel olduğunu, kendilerinin de böyle bir yolu izleyebileceklerini ifade eder.

Halide Edip Adıvar'ın *Yeni Turan*'da savunduğu Türkiyecilik ve adem-i merkeziyet görüşü, bir merkezî yönetim etrafında tüm dünya Türklerini birleştirmeyi amaçlayan dönemin Türkçülük anlayışıyla uyuşmamaktadır. Yazar, romanda Türkleri imparatorluğun asli unsuru olarak görür: “Bu kavi, adil ve binası sağlam hükümetin unsur-i asliyesi, temeli yekpare bir Türk ırkı, ötekiler o ırk, o temel etrafına, üzerine toplanıyor. Ve bu Türk ırkı o gün için maddi manevi bütün faziletlerle cidden mücehhezdir” (s. 37). İmparatorluktaki Türk olmayan unsurlar ise dışlanmaz, onların selameti için de çalışılacağı ifade edilir: “Sevgili ırkımı kurtarmak, yaşatmak arzusuna öteki ırkların menfaat ve selametlerini mezc etmiş olmak itikadını da gönlümde ve vicdanımda taşıyorum” (s. 35).

Romanda Türklerin sürekli savaşa katıldıklarına ve Anadolu'nun hak ettiği yatırımları almadığı için eğitim, ekonomi, yaşam standardı açısından imparatorluğun en geri kalmış milleti olduğuna ve adem-i merkeziyetin uygulanmaya başlamasından sonra yirmi yıl boyunca imparatorlukta Türklerin kalkınmasına öncelik verileceğine vurgu yapılır. Halide Edip Adıvar, romanda Türkçülük fikri etrafında savunduğu görüşleriyle gerçekleşmesi mümkün olmayan ütopyik bir anlayışı işler. Bu doğrultuda romandaki ideal aydınların ülkenin içinde bulunduğu siyasi şartları, konumu tam olarak doğru bir şekilde değerlendiremediği; uygun çözüm önerileri sunamadığı açıktır.

Romanda karşıt güç konumundaki Yeni Osmanlılar Partisi'nin siyasi fikri birincil olarak Osmanlıcılıktır; ancak Yeni Turan Partisi'nin iktidara gelmesiyle Yeni Osmanlılar Partisi tarafından dinin alet edilerek İslamcılık fikrinin savunulduğu görülür. “Şimdi son çareyi, bir Türk ve gayr-i Türk âdemimerkeziyetini kırmak için İttihad-ı İslam politikasına döndük. ... İslamiyet'i alet edinerek, taassup silahıyla İslamiyet'i, hatta medeniyete bir set göstermekten bile çekinmeden propagandaya başladık” (s. 98). Yeni Osmanlılar, iktidarı elde etme uğruna her yolu mübah sayan bir zihniyete sahip olup halkın duygularını, inançlarını iktidar uğruna sömürmekten çekinmemektedirler.

Yeni Turan romanında siyaset, *Turfanda mı Toksa Turfa mı* romanına göre daha yoğun işlenir. Romanda yer alan kişiler; ideal ve olumsuz aydınlar aktif olarak siyasetin içinde bulunan, iktidar ve muhalefet vekilleri, bakanlarıdır. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*'da ise siyaset, meselelerin çözümüne yönelik olarak ele alınır.

3.3. Problem Çözme Yetisinin Yitimi: Bürokratik Kaos

Mizancı Murat'ın imparatorluk içinde gördüğü en büyük problemlerden biri bürokraside, devlet mekanizmasındaki bozulma, yozlaşmadır. Yazar; *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*'da ahlaklı, eğitilmiş, vazifesini bilen, devletin menfaatini şahsi çıkarlarına üstün tutan bir

memur tipi önerir; mevcut bürokrasiyi eleştirir: “Mansur dahi; - Hangi mektepten çıkmıştır? diye sordu. Muhatabı taacüp ve tebessümle: - Hangi mektepten mi buyurdunuz? Mahalle mektebine bile uğradığı şüphelidir” (s. 108). Mahalle mektebine gittiği bile şüpheli olan birinin Dışişleri Bakanlığı'nda memur olması Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşe götüren etkenlerin arka planını oluşturmaktadır: “Cemiyete arız olmuş cehaletle küçük memurların tekasülü değil midir?” (s. 245). Eğitimsiz, alanında uzman olmayan insanların devlet kademesinde önemli mevkilere getirilmesi iltimasa bağlanır. Şeyh Salih Efendi'nin oğlu İsmail, babasının nüfuzu sayesinde terfi eder: “Bu hâlde mükâfat-ı aliye iktidarına liyakatine, devamına, kıdemine değil, mücerret “mahdum beyliğine” idi. İsmail Beyin taltifi Şeyh Efendinin gönül hoşluğunu ikmal içindi” (s. 206).

Yazar, bürokrasideki yozlaşmayı doğrudan başkişi Mansur'un Dışişleri Bakanlığı'ndaki kısa süreli memuriyeti aracılığıyla yansıtır. Devlete hizmet etmeyi hayatının en büyük gayelerinden sayan Mansur, kendisinden habersiz amcasının iltimasıyla memurluğa başlar. Orada görevlerini yerine getirmeyen, sorumsuz, tembel memurları; yapılan yolsuzlukları görür. Kendisine teklif edilen terfiyi reddeder ve memuriyetten ayrılır. Mansur'un bu hususta fikir çatışması yaşadığı isim, hükümeti temsil eden Emin Paşa'dır:

Emin Paşa: Oğlum. İş, sözle olmaz. Başka şeyler ister. Bizde her şey böyle gelir, böyle gider. Her şeyi ben şer'en, kanuna tatbik edeceğim yahut emre harfiyen imtisal eyleyeceğim diyerek beyhude yere uğraşanlar çabuk yorulup yine dediğimize gelirler. Hatta siz dahi gelirsiniz. ... Sizin Avrupa'da görmeye alıştığınız intizam bizde pek olmaz (s. 245).

Emin Paşa köhne, kokuşmuş sistemin devamını arzulayan, varlığını bu yozlaşmış sisteme borçlu olan, imparatorluğun çöküşünü hızlandıran zihniyeti temsil eden bir paşadır. Mizancı Murat'ın amacı “devleti, orta seviyede bulunan, bilgili ve ahlaklı bir zümreye emanet etmektir” (Mardin, 2014: 127). Emin Paşa bu bağlamda romanda karşıt güç konumundadır. Yazar, Emin Paşa olumsuz örneğinden hareketle onu eleştirerek olması gereken yönetici profilini çizer. Devlet mekanizması eğitilmiş, ahlaklı, halkın sorunlarına duyarlı yöneticilerin göreve getirilmesiyle ıslah edilebilir.

Devlet mekanizmasındaki bozulma yalnız merkezde değildir. Mansur, Manisa'da Veliler çiftliğine gittiğinde merkezdeki yozlaşmanın taşraya da sirayet ettiğini görür: “Taşrada heyet-i idare bazı mahallerde âdeta bir tekasül ve irtikap kumpanyası şeklini almıştır. İrtikap hem aleni surette vaki oluyor. Hem de bab-ı müracaat mefkuttur. Babıali'ye yahut daha âli makama şikâyeti işittirmek muhaldir. İhkak-ı hak edecek mahkemeler yoktur. Matbuatın cismi, ismi gibi değildir” (s. 325).

Mansur'un bürokrasideki çürüme için getirdiği çözüm önerisi şöyledir:

Mutlaka kaleme alınacak bir efendi, bir vazife-i malûme-i resmiye ile mükellef olmalı, diğer taraftan mekâtib-i aliyeden şahadetnamesi olmayanları kapıya uğratmamalıdır. Bununla hem istifade-i devlet temin edilmiş olur hem de etfal-i ümmete karşı büyük bir iyilikte bulunulur. Çünkü böyle bir usul, gençleri Rüştiye'den kapı çıraklığına değil, daha büyük mekâtibe sevkedecektir (s. 249).

Mizancı Murat, çözümü yine eğitimde bulur. Yükseköğretim mezunu olmayanların memurluğa alınmaması gerektiğini, her memurun resmî bir vazifesinin olması gerektiğini ve devlete, halka hizmetin önemini vurgular. “İnsan için hizmetsiz durmak müşküldür. Çünkü devlete, cemiyete hizmeti olmayan insanın hayvandan farkı kalmaz. Müşkül olduğunu teslim ederim; fakat hizmette bulunmak lâzım olduğunu da unutmam” (s. 163). “Ben vücudumu aileyе vakfedemem. Çünkü vücudum hizmet-i devlete vakfolunmuştur” (s. 192).

Yeni Turan'da bürokrasi eleştirisi Hamdi Paşa ve Yeni Osmanlılar Partisi'nin şahsi çıkarları ve iktidarı elde etme uğruna bütün yetkilerini kullanmaları yoluyla verilir. Hamdi Paşa, bakanlık yaptığı sırada hiçbir suçu olmadığı hâlde Yeni Turan Partisi başkanı Oğuz'u tutuklatır. Kaya, Oğuz'u kurtarmak için Hamdi Paşa ile konuşmaya gider. Hamdi Paşa, Kaya'ya kendisiyle evlenmesi şartıyla Oğuz'u serbest bırakabileceğini söyler. Kaya, teklifi çaresizce kabul eder ve Oğuz özgürlüğüne kavuşur.

3.4. Var Olamamanın, Köksüzlüğün Kaynağı: Kendilik Değerlerinin Yitimi / Yozlaşma

Kendilik değerlerinin yitimi, bireyin kendisini oluşturan / var eden köklerden kopması, köksüzleşmesi, aidiyetsizleşmesi demektir. Böyle bir kişi evrenin boşluğunda savrulan bir cisim gibidir. Kendini bir yere konumlandıramaz, hiçbir yerdeliğin sancısını çeker. Bireyin en önemli kimlik unsurlarından olan kültür, söz konusu yitimin en önemli sacayağını teşkil eder. “Kültürel yabancılaşma; insanın en derin, en boyutlu trajik bahtsızlığıdır. Modernleşen ve aklileşen dünyada, maddi ve manevi kirlenme, insanın kendisine ve dünyasına yabancılaşmasını sağlayan temel unsurdur” (Korkmaz, 2008: 8). Tanzimat ile birlikte Batı medeniyetinin yoğun tazyikine maruz kalan imparatorluk, binlerce yıllık manevi kodlarını besleyen Doğu kültürüyle Batı kültürü arasında bocalama evresine girmiştir. “Batı'dan alıntı kültür normlarıyla yerli kültür unsurları arasında derin çatışmalar ortaya çıkabilmektedir” (Türkdoğan, 2003: 40). Bazı kesimlerde Batı kültürü, Doğu kültürünü silmiş; bu da köksüzlüğe, kültürel yozlaşmaya ve kendi kültürüne, toplumuna ve değerlerine yabancılaşmaya sebebiyet vermiştir. Devletin Avrupa'ya eğitim için gönderdiği gençlerin ülkelerine döndüklerinde yozlaşma sürecine

girmeleri sorunu, Tanzimat romanlarında yoğun olarak işlenen konulardandır. *Turfanda mı Toksa Turfa mı* romanında bu mesele şöyle dile getirilir:

“Avrupa’ya giden gençlerimiz Figaro gibi bir meddah hokkabazın tezviratını ciddi bir şey addiyle fikirlerini tesmim ediyorlar ve vatanları hakkındaki emniyet ve muhabbetlerini tenkis ederek geri geliyorlar” (s. 183). “Tahsil için her sene biz bu kadar gençleri Paris’e gönderiyoruz. Lâkin hiçbiri istediğimiz surette avdet etmiyor. Terbiyesi, ahlâkı bozularak, istifade olunur hâlleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfta bulunmak, salabet ve diyaneti kaybedip Frenk olmaktan başka bir şeylerini görmüyoruz” (s. 247).

Mansur’un çözüm önerisi: “Efendimiz! “Paris’i görmek” için heveslenmiş dadılar terbiye-gerdelerini değil, mekâtib-i aliyyeden şahadetname almış olan müstaidanı göndermeye başlarsanız o vakit hüsn-i semereler görebilirsiniz” (s. 248).

Tanzimat romanlarında çok işlenen ve büyük bir sorun olarak görülen aşırı Batılılaşmanın getirdiği yozlaşma ve kendilik değerlerinin yitimine *Yeni Turan*’da olumlu karakterlerin değerlerine, kültürlerine her şartta bağlılığının belirtilmesi suretiyle temas edilir.

11 Nisan 1911’de Ömer Seyfettin tarafından Selanik’te *Genç Kalemler Dergisi*’nde yayımlanan “Yeni Lisan” makalesi hem Türkçülük hareketinin teşkilatlı bir şekilde resmen başlangıcını hem de yol haritasını verir. Hareketin başlangıcı olarak da Türkçenin millî varlık için önemi üzerinde durulur. Dilde sadeleşmeyi, Türkçeyi gereksiz yabancı sözcüklerden arındırmayı hedefleyen yazı; bir yıl sonra Türk Ocağı’na katılan Halide Edip Adıvar’ı da etkilemiştir. Yazar bu duyarlılığını *Yeni Turan*’da dile getirir: “Hayır monşer... Hem başbuğ nedir? Şu sizin lider mi? Onun da Yeni Turanlı damarı kabardı. Sertçe, “Bir kere monşer deme rica ederim. Bu yabancı kelimeler sinire dokunuyor” (s. 22). Romanda Asım’ın Fransızca “monşer” kelimesini kullanması Yeni Turan’lı genci rahatsız eder. Böylece Türkçülüğün dil alanındaki programı işlenir. Romanda, Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altındaki topraklarda izlediği dil politikası eleştirilir. Dilin farklı milletleri bütünleştirici özelliğinin kullanılmadığı, bunun imparatorluğun parçalanma sürecinde etkili olduğu Arnavutluk örneği üzerinden verilir: “Vakt ü zamanyla Türk mektepleri açılmış, Türkçe tahsili verilmiş olaydı bir Arnavut milliyetperver cereyanı karşısında bulunmazdık” (s. 95).

Türkçülük hareketinin en aktif yılı olan 1912’de yazılan *Yeni Turan*; Türk kültürünü, geleneklerini, dilini, değerlerini, coğrafyasını önceleyen bir tematik yapıya sahiptir. Romanın başkişisi Kaya; Türk kültürüne, yaşam biçimine göre hayat süren biridir. Hamdi Paşa’nın konağına gittiğinde Batılı tarzda döşenen ev, Kaya’yı rahatsız eder; ruhunu orada bulamaz; bunılır. Türk kültürü unsurlarından yoksun olan konak, Kaya için labirentleşen bir mekân

özelliği taşır: “Kaya’yı eski ve antika bir müze çehresi gibi burada yabancı buldum. Onun muhitine kendi ecdadının çehresini vermek istediği canlı ve hüviyetli eşyasından sonra bu kanepeler, perdeler, aynalar ona ne söyleyecekti?” (s. 64). Kaya aynı tutumu hastalandığı zaman Hamdi Paşa’nın yabancı hizmetçi ve Avrupa seyahati önerilerine karşı da sürdürür: “Sofî filan istemem. Fakat eğer hasta olacaksam rica ederim başucuma bir Türk hizmetçi getiriniz” (s. 73). “Mutlak bana sıhhat lazımsa Anadolu’da bir yere götürmeliydiniz. Sanki yeşillik, orman ve su bizim yurdumuzda yok mu!” (s. 88).

Romanda geniş ve derin bir tarih perspektifi mevcuttur. İslamiyet öncesi Türklükten, Orta Asya’dan; Selçuklulara, Osmanlılara uzanan bu birikim yeni insanın kültürel kodlarının parçalarıdır.

Ta miladın on dördüncü asrına, hicretin sekizinci asrının sonuna ve dokuzuncu asrın iptidasına gidelim. Evvela Asya-yı Vusta’ya, sonra Avrupa’ya doğru yayılarak eski Selçuk ve Bizans hükümetlerinin harabeleri üzerine yeni bir hükümet ve yeni bir hüviyetle çıkan Osmanlı Türklerinin iptidasına, ecdadımıza avdet edelim. Yalnız Selçuklar ve muhtelif küçük Türk aşiretleri üzerine hükümetlerini bina ederken Osmanlı Türklerini seyredelim (s. 35).

Kaya ecdadının tarihi içinde yaşamaya, ona sığınmaya o kadar meyyaldir ki bir ney sesi Kaya’yı köklerine götürmeye yeter. “Bu güzel, pürüzsüz sesler; neyle beraber ruhlarımızda, dimağımızda, muhitimizde çırpınarak ta göklere çıkarken beni de ecdadımın eski yolu, ecdadımın eski ruhu çağırıyor zannettim” (s. 29).

3.5. Yeni Hayatın Yeni Bireyi: Kadın

Tanzimat ile birlikte dönemin aydınları, kadınların toplum içindeki konumları ve eğitimleri üzerine düşünmeye başlamıştır. 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin çıkarılmasıyla kadınlar için öğretmen okulları, rüştiyeler açılmıştır. Böylece Türk kadını devlet eliyle mesleki ve kültürel açıdan eğitime başlanır. Dönemin kadına yönelik hâkim anlayışı; kadının toplum içindeki statüsünün yükseltilmesi, toplumda aktif hâle gelmesinin hem imparatorluğun Batılılaşma sürecinde hem de sorunları çözme yolunda gerekli olduğu doğrultusundadır. Mizancı Murat da kadın konusuna duyarsız kalmamış, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanında görüşlerini ifade etmiştir: “Kadın hanenin döşemesi, tezyinatı cümlesinden biri mi? Yoksa aile ve cemiyetin bir uzv-ı lâzımı mı? ... Bir kadının marifetleri yalnız kocasının zevk ve hoşnudîsini tezyide münhasır kalacaksa, yine ‘kadın’ demek erkeklerin ihtiyacat ve levazımını ikmal edecek biri demek değil mi?” (s. 153). Yazar; kadının aile ve toplumun vazgeçilmez unsuru olduğunu vurgulayarak kadını, kocasını memnun etmekle yükümlü gören zihniyeti eleştirir.

Romanda Zehra, Mizancı Murat'ın ideal kadın tipidir. İyi eğitim almış, iyi derecede Fransızca bilen, piyano çalan, çok kitap okuyan, kültürlü, ahlaklı, dindar, fedakâr, iradeli bir kadın olan Zehra; romanda Mansur'u tamamlayan kişi olarak karşımıza çıkar.

Toplum içinde aktif olarak yer alan, eğitilmiş, güçlü, sorgulayan, üreten, çabalayan, mücadele eden ideal kadın tipi; Halide Edip Adıvar'ın ülkenin yeniden inşası, toparlanması sürecinde üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Güçlü bir kadın, güçlü bir anne, eş ve vatandaştır. Bu düşünceyle yazar ideal “kadın” fikrini romanda yoğun olarak işler:

Yeni Turan'ı en çok göze çarptan şey, belki de Türk kadını müessesâtıydı. Yeni Turan, kadınlarını da okutuyor, kadınlarını da yanı başında çalıştırıyordu (s. 18). Yeni Turan kadınlarında ahlaki, içtimai bir inkılap yapan, kadınları bir ot, bir makine hâlinde çıkarıp erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi yapmak için çalışan kadındır (s. 31).

Kendisi de siyasette, Millî Mücadele'de aktif olarak yer almış; döneminin aydın kadınlarından biri olan Halide Edip Adıvar, kendisinden hareketle romanda yarattığı Kaya karakteriyle siyasete, eğitime katkı sağlayan, sadece kendisini yetiştirmekle değil çevresini, toplumu yetiştirmekle yükümlü ideal kadın tipini önerir. Kaya; Hamdi Paşa ile evlenene kadarki süreçte Yeni Turan Partisi için konferanslar veren, Anadolu'yu karış karış gezen, okullar açan, modern, aynı zamanda geleneklerine, değerlerine bağlı bir kadındır. Halide Edip Adıvar'da bu tarz ideal kadın fikrinin oluşmasında İngiltere, Kuzey Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı gezilerin etkisinin olduğu söylenebilir.

3.6. Bağlayıcı Unsur ve Modernliğin Destekleyicisi Olarak: Din

Turfanda mı Yoksa Turfa mı romanında din, İslamcılık fikri bağlamında imparatorluğu kurtarmak için siyasi planda işlenirken *Yeni Turan*'da din; bir yaşam biçimi, kültürün, arzulanmış ideal “yeni” insanın medeniyetle birlikte önemli bir parçası olarak ele alınır:

Medeni olmayı İslamiyet'e mugayir görmeyen, bütün vezâif-i hayatiyeleri ve medeni eğlenceleri arasında bile ibadete yer bulan hakiki dindar bir alay Yeni Turan genci vardı. ... Dini, komşusunun her hareketine müdahale, sırf her medeni şeye karşı bir duvar bilen cahil takıma bu yeni yetişen gençleri dinsiz göstermek kabildi (s. 20). Yeni Turan'ın çocukları medeniyeti nasıl taassup ve riya manalarına galebe çalarak fakat İslamiyet'i muhafaza ederek yaptı! (s. 44).

Romanda dinin ve medeniyetin birbirine zıt kavramlar olmadığı, muhafazakâr olan bir insanın aynı zamanda modern bir insan da olabileceği vurgulanır.

Sonuç

Toplumların değişim / dönüşüm süreçlerine yön veren, fikirleriyle yeni ufuklar açan, halkın bilinçlenmesine, yeni değerlerle tanışmasına aracılık eden aydınlar; her toplumun içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel şartlara göre farklılık gösterir. Gerileme dönemiyle birlikte yavaş yavaş başlayan; 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile halktan kopuk bir şekilde, ön hazırlık yapılmadan, Bâb-ı Âli'nin sürüklemesiyle yürüyen Batılılaşma süreci geleneksel kültürle Batılı değerlerin çatışmasına ve bir medeniyet krizinin doğmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda imparatorluğun dağılma sürecinin de başladığı bu kriz döneminde Batı'yı iyi bilen, iyi eğitim almış bir aydın kesim yetişmiştir. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* ve *Yeni Turan* romanları ideal aydınlarıyla imparatorluğun buhranlı döneminde çıkış yolu arayan dönem romanları hüviyetinde eserlerdir.

İki romanda da fizik ve karakter olarak idealize edilmiş, davaları uğruna mücadeleden yılmayan, güçlü, iradeli, cesur, ahlaklı aydınlar mevcuttur. Eğitim, tarih bilinci, millî değerler, ilerleme, modernleşme, kadının sosyal hayata aktif katılımı, “yeni” kimlik, “yeni” insan yaratma çabası ve halka hizmet öncelenir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının özünü oluşturan “imparatorluğu yıkımdan kurtarma” iki romanda da nihai amaç olarak işlenir. Savunulan fikirler, öncelenen kavramlar, kişiler bu amaca hizmet eder. Eserlerde her türlü zorluğa rağmen meselelerin çözülüp imparatorluğun yeniden inşa sürecinin olumlu yönde tamamlanacağına dair umutlu bir yaklaşım söz konusudur.

İdeal aydınların öne çıkarılması, yüceltilmesi iki romanda da romanın kart karakterleri olan olumsuz aydınlar vasıtasıyla gerçekleştirilir. Bu iki taraf savundukları değerler, kavramlar açısından sürekli çatışma hâlinindedir. Ahlaki ve kültürel yozlaşma, çıkarıcı zihniyet, kabullenme, tembellik olumsuz aydınlarla özdeş kavramlar hâline getirilir.

Romanlarda ideal aydınlar, “olan”ı değil “olması gereken”i temsil eder. Meselelere karşı aktif bir tavır sergilerler. Memleketi çöküşe götüren sorunlar tespit edilir. Yetkililer uyarılır. Çözüm önerileri sunulur. Bu öneriler gerekli mercilerden karşılık bulamayınca ideal aydınlar tarafından hayata geçirilmeye çalışılır. İki romandaki ideal aydınların bir diğer ortak yönü üst tabakadan yetişmeleri, geçim sıkıntısı çekmemeleri ve iyi eğitim almış olmalarıdır. Eserlerdeki ideal aydınlar yazarların yansımasıdır. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanındaki Mansur, Mizancı Murat'ın; *Yeni Turan*'daki Kaya ise Halide Edip Adıvar'ın temsilcisi konumundadır. Kendi dönemlerinin aydın hüviyetine sahip yazarlarından olan Mizancı Murat ve Halide Edip Adıvar, eserlerini imparatorluğa dair fikirlerini ve önerilerini açıklamakta araç olarak görmüştür.

Romanlarda aydınlar arasında en büyük görüş farklılığı siyasi plandadır. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*'da imparatorluğun, halifenin önderliğinde gerçekleştirilecek İslam birliği ile çöküşten kurtulabileceği vurgulanırken; *Yeni Turan*'da imparatorluğun asli unsuru Türklerin öncelenerek, diğer etnik gruplara âdem-i merkezîyet yoluyla kendilerini yönetme hakkının verilmesiyle imparatorluk dâhilindeki milletlerin güçlü bir bağa sahip olabileceği öne sürülür. Bu bağlamda romanlardaki ortak yön ise padişaha karşı olumsuz bir tavrın olmayışıdır. Hem Mizancı Murat hem de Halide Edip Adıvar eserlerinde saltanat makamının devamlılığını arzu eder. İki romanda da savunulan bu fikirler hayata geçirilmez, tasarı olarak kalır.

Sonuç olarak Tanzimat ve Meşrutiyet aydını arasında özellikle siyasi alanda kısmi görüş ayrılıkları olmakla birlikte, iki dönem aydınları toplumsal sorunlara duyarlı; “ideal düzen”i, “yeni insan”ı yaratma sürecinde halka yol gösteren, gayretli yaklaşımlarıyla ortak paydada buluşur.

Kaynaklar

- ADIVAR, H. E. (2010). *Yeni Turan*. İstanbul: Can Yayınları.
- AHMAD, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları,.
- AKTAŞ, Ş. (2007). Yenileşme Dönemi - Milli Edebiyat 1911-1923. *Türk Edebiyatı Tarihi III*, (Edt. Talat Sait Halman), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.183 - 268.
- ARAI, M. (2011). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. (Çev. Tansel Demirel), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERKES, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BALCI, Y. (2008). Moderninden Postmoderne Türk Romanının Jakobin Aydınları. *Hece, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı*, 138 – 139 - 140, Ankara, s. 187 - 195.
- BALCI, Y. (2002). *Türk Romanında Aydın Problemi (1908 - 1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DURMUŞ, M. (2014). *Ömer Seyfettin'in Anlatılarında Kendilik Bilinci ve Öteki*. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- EMİL, B. (2009). *Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murat Bey*. İstanbul: Kitabevi.
- ENGİNÜN, İ. (2007). *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GEORGEON, F. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900 - 1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KILIÇBAY, M. A. (1985). Osmanlı Aydını. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 55 - 60.

- KORKMAZ, R. (2008). Aytmatov Anlatılarında Aşkın Eriştirici ve Dönüştürücü Gücü. *Bilig*, 46, s. 1 - 8.
- LEWİS, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- MARDİN, Ş. (1985). Tanzimat ve Aydınlar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 46 - 54.
- MARDİN, Ş. (2014). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2013). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MİZANCI MEHMET MURAT (2011). *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ÖZDEMİR, M. ve Z. KANTAŞ (2014). Mizancı Murad ve *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* Romanında Eğitim. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3 / 2, s. 247 - 273.
- ÖZTÜRK, N. (2002). XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Rousseau Çevirileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, s. 69 - 79.
- PARLATIR, İ. (2004). *Şinasi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARINAY, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912 - 1931*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ŞAHİN, V. (2014). *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TİMUR, T. (2010). *Osmanlı Kimliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TÜRKDOĞAN, O. (2003). *Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- UÇMAN, A. (2005). Mizancı Murad. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 214 - 216.